

M a r y de la Bèche NICHOLL, F.E.S.

LEPIDOPTERA BOSNE I CRNE GORE

(Entomologist's Record, 14 <1902>: 141 - 146).

IZVOD -- U prevodu se objavljuje integralni tekst putopisa engleskinje Mary Nicholl koja je po svoj prilici prvi entomolog koji je posetio Durmitor i sakupljao leptire na toj planini.

ABSTRACT -- *Nicholl, M., THE FAUNA OF DURMITOR, 4: The Lepidoptera of Bosnia and Montenegro.* Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Posebna izdanja knj. 24, Odjeljenje prirodnih nauka knj. 15, Titograd, 1991.

A serbocroatian translation of the article published by Mary Nicholl on her visit to Bosnia and Montenegro in June 1901 is given. She was probably one of the first entomologists to visit Durmitor mountain and to collect there lepidoptera.

Lepidoptera, travel account, Durmitor, Yugoslavia

Juni 1901. bio je jako vlažan u celoj južnoj Evropi. Poslednje tri nedelje juna provela sam u Bosni u društvu gospodina ELWES-a u lovu na leptire, ali bez mnogo uspeha. Bilo je jako kasno a i vrlo vlažno vreme; insekti su kasnili pune dve nedelje u odnosu na svoje obično vreme javljanja, tako da su se naši izveštaji uglavnom sastojali od sumornih reči "vlažno" i "vrlo oblačno".

U močvarnoj dolini Save našli smo pristojan broj *Chrysophanus dispar* var. *rutilus*, kao i veliki broj primeraka *Coenonympha tiphon* u močvarama oko Jezera zapadno od Jajca, za koje je Gosp. ELWES smatrao da su najverovatnije najjužnija granica rasprostranjenja ove vrste. Naši primerci su vrlo veliki i jakih boja, i dosta se razlikuju od severnih tipova leptira, koji dosta varira u izgledu. Močvare oko Jezera su od prilike na 1500 stopa nadmorske visine, na 44,5° severne geografske širine. Ulovili smo mnogo mnogo *Argynnis hecate*, koja se susreće na celom Balkanu, a *Melitaea parthenie* var. *varia* u izvesnom broju. Nisu identični sa var. *varia* iz Švajcarskih Alpa gde se ova vrsta nalazi u velikom broju na visinama između 7.000 i 9.000 stopa. Značajno je da je nadjena tako daleko na istoku i na tako maloj nadmorskoj visini (našli smo ga na 3.000 do 4.000 stopa). Leti po livadama suvih krečnjačkih platoa Bosne i u regionu Brda u Crnoj Gori. Ni u kom slučaju nisam bila sigurna da to nije nepoznat var. *M. aurolia*, a ne *M. parthenie* var. *varia*. Gosp. ELWES je 1. jula morao da se vrati u Englesku a ja sam bila sklona povratku u Zapadnu Evropu,

ali sam imala veliku sreću da iskoristim uslužnost G. Vejsila ČURČIĆA, asistenta u Nacionalnom muzeju u Sarajevu, tako sam odlučila da ostanem na Balkanu i da 7. jula s njim krenem za Jablanicu, u dolinu Neretve, južno od razvodja jadranskog i crnomorskog sliva. Poneli smo dosta namirnica, pošto smo nameravali da provedemo tri dana u novoj planinarskoj kući na Prenju, na vrhu koji je u vreme moje posete godine 1898. bio nepristupačan sa Neretve zbog bespuća u gustoj šikari koja je pokrivala strme padine. Prenj je suv krečnjački masiv u Hercegovini, sa mnogobrojnim vrhovima različitih visina, od 5.000 do 7.300 stopa, a zauzima veliko područje od 15 milja od istoka ka zapadu i 30 od severa ka jugu. Teško bi se mogao naći divlji predeo. Prenj je visok i veoma hladan, sneg se ne topi na višim vrhovima, pokriven je uglavnom golim stenama a vode ima veoma malo. Šuma ima u južnim dolinama i na nekim padinama. Gradova i sela nema osim nekoliko pastirskih koliba, a i one su naseljene samo od maja do septembra, na mestima gde se može naći vode. Srne i divokoze se često vidjaju u klisurama, ali veliki vradan više ne živi na strminama dok su vukovi i medvedi sve redji otkako je pruga Sarajevo – Mostar stigla u dolinu Neretve i dovela lovce sa svih strana.

U Jablanici smo iznajmili brdske konje 8. jula i posle vrlo strmog petočasnog uspona po novom putu koji su napravili članovi lokalnog planinarskog kluba, stigli smo do planinarske kuće, čvrste zgrade od balvana i lepo smeštene na 4.000 stopa nadmorske visine sa divnim pogledom na jug i zapad i dobrom zaštitom bukove šume sa severa i istoka. Dr. PENTHER, autor indeksa STAUDINGEROVOG I REBELOVOG kataloga Lepidoptera, popeo se s nama do kuće. Nameravao je da se tu smesti na mesec dana i da na miru lovi.

Osmi juli je bio sjajan sunčan dan, pa sam se posle sat i po uspona koji počinje odmah iza kolibe popela na Glogov Prenj, veliki krečnjački masiv visok preko 6.000 stopa. Na visini od 4.500 do 5.500 stopa našla sam u oštroj travi mnogo *Coenonympha* u letu. Za njih sam mislila da su isti kao i oni koje smo G. ELWES i ja pre dve godine sakupili na Rili (Bugarska). STAUDINGER se vrlo zainteresovao za njih i dao im je ime *Coenonympha symphyta* var. *typhonides*, pošto su zapadna forma azijske vrste (vidi Katalog, novo izdanje). Ovaj insekt koji sam našla na Prenju i kasnije na Durmitoru nije jasno izdvojen i tako siguran varijetet od *C. symphyta* kao bugarski tip, ali i g. ELWES i Dr. REBEL smatraju da je to isti leptir u ekstremnoj zapadnoj formi. Na samom vrhu planine, u kamenitim uvalama, našla sam mnogo primeraka *Hesperia andromeda*, leptira koji do sada nije nadjen u ovom kraju. Svi primerci su bili u lošem stanju i bilo ih je teško uhvatiti. *Erebia gorge* i var. *erynnis* su leteli u izvesnom broju na južnim padinama vrha, ali nisu bili rasprostranjeni po čitavoj planini, što bi verovatno bio slučaj u Alpima. Bili su u odličnom stanju ali na žalost nisam uspela da ulovim ni jednu ženku a pošto ni jednu nisam videla verovatno nisu još izletele. Pošto sam u jednoj udolini primetila lepo zatravljenе uvale – oaze u kamenitoj pustinji – istražila sam ih i utvrdila da *Brenthis pales* kao i veliki broj *Erebia medusa* i *E. oeme* tu lete. Ovaj poslednji je divan istočni tip sa jarko crvenom donjom stranom prednjih krila. Našla sam jednu divnu aberaciju mužjaka *Brenthis pales* čija su prednja krila sa gornje strane skoro potpuno smeđe boje. Sledećeg dana je bila oluja, a posle nje smo opet imali lep dan i ja sam se popela na Glogov Prenj, nadajući se da ću uhvatiti ženke *E. gorge* i *B. pales*, ali nije bilo ništa

važno što bih dodala mojoj ranijoj zbirci iako sam našla mnogo insekata. Narednog dana sam se vratila u Sarajevo, silazeći sa planine i sakupljala leptire. Među njima je bilo nekoliko divnih crnih primeraka *Melanargia galatea* i nekoliko vrlo dobrih primeraka crnih ženki *Melitea didyma*, jedini koji su vredni neke pažnje. Provela sam dan u Sarajevu dogovarajući se o putovanju na granicu Crne Gore. Pošli smo 14. 7. na lepo jednoipodnevno putovanje za Foču, zadržavajući se u Goraždu radi prenoćenja. Put krivuda kroz planinski i šumovit predeo. Duž puta bilo je tako mnogo leptira da smo vrlo kasno stigli u Goražde. Ulovili smo *Apatura iris*, *A. ilia* i divnu bronzanu aberaciju *A. ilia*, blisku *clytie*, *Argynnis adippe* i var. *cleodoxa*, *Dryas paphia* u velikom broju, *Lycaena meleager*, *Polyommatus corydon*, *Heteropterus morpheus*, itd.

U Foči, gde smo napustili glavni put, saznali smo da je granica vrlo nesigurna, pošto je došlo do nemira zbog krijumčara. Jedan krijumčar Crnogorac 15 milja odatle je ubio austrijskog oficira. Medjutim, naše putne isprave su bile besprekorne i mogli smo da produžimo i da naidemo na krajnju ljubaznost i učtivost oficira i vojske kao i civila sve vreme puta.

Iz Foče smo krenuli 16. jula, jednog divnog letnog jutra, dobro osigurani putem do karaule u Čelebiću, gde smo stigli posle šestočasovnog laganog hoda kroz područje bogato leptirima, gde se šume smenjuju livadama punim jarkog cveća i rojevima insekata. Sakupila sam *Parnassius apollo*, *Apatura ilia*, *Limenitis populi*, *Vanessa io*, *Melitaca maturna*, *M. parthenie* var. *raria*, *Brenthis amathusia*, *B. ino*, *Chrysophanus virgaureae*, *C. hippothoe*, *Polyommatus amandus*, *Lycaena arcas*, *L. meleager*, *L. arion*, *P. corydon*, *P. bellargus*, *Coenonympha iphis* i mnogo više običnih vrsta, ali najveća nagrada toga dana je bio *P. anteros*, loš primerak, ali sasvim sigurno identifikovan. Nikad ranije nije nadjen u Bosni i ovo je najverovatnije zapadna granica njegovog rasprostranjenja. Verovatno ga ima više početkom sezone, pošto je to junjski leptir (u Bugarskoj). Pokloni' a sam svoj primerak muzeju u Sarajevu. Čelebić se smestio na vrh od 4.000 stopa nadmorske visine koji su zauzeli austrijski graničari. Tu je bio dobar konak namenjen putnicima. Udobno sam se smestila i večerala u menzi. Sledećeg dana smo produžili do pogranične žandarmerijske stanice u Meštrovcu, vrlo lepa troipčasovna šetnja duž obronaka zadivljujućeg kanjona Tare, koji je ovde granica Austrije i Crne Gore. Padala je kiša pa smo bili sretni kad smo našli zaklon u maloj kolibi. Kiša je padala cele noći i sledećeg prepodneva, ali popodne se malo razvedrilo tako da smo ČURČIĆ i ja počeli da se penjemo na Radovinu, veliku travom obraslu planinu, visoku oko 5.800 stopa, koja se dizala odmah iza žandarmerijske stanice, a čije je podnožje bilo dobro obraslo šumom. *Erebia* je letela ne obazirući se na tmurno vreme i uhvatila sam mnogo *Erebia oeme*, prilično malih i crvenih, kao i *Erebia tyndarus*, var. *bosnica* i *E. eurydale*. ČURČIĆ je video vuka u blizini, dok ja, po običaju, nisam imala sreće jer sam tada sakupljala leptire sa druge strane brda.

Sledeći dan je bio vrlo lep pa smo pošli rano u pratnji žandarma na Ljubišnju, neobičnu planinu visoku oko 7.000 stopa, na kojoj se nalazi granični kamen Austrije i Turske. Prvo smo se popeli uz strmu borovu šumu, a zatim izašli na divan proplanak gde su kosači upravo počeli da rade. *Erebia medusa* i *E. oeme* su bili česti, *Brenthis pales* se rojila, a ČURČIĆ je uhvatio jednu *E. epiphron (cassiope)*, koji je redak

leptir u ovoj zemlji. Prateći lep potok do izvora na zapadnoj padini Ljubišnje našli smo prazne kolibe zaštićene velikim stablima s pogledom na bogatu livadu koja se spušta do vode. Odlučili smo da se ovde ulogorimo, da ostavimo ljude i stvari a ČURČIĆ, ja i straža smo se popeli na vrh planine, na sat hoda od koliba. Pogled je bio prekrasan, dan vrlo lep ali za entomologa neinteresantna planina. Leptira je bilo malo i daleko od vrha i oko njega, mada je niže bilo *E. medusa* i *Coenonympha* koje sam našla na Prenju (*C. symphyta* var. *typhonides*), i koji su bili uobičajeni. Vraćajući se u logor, provela sam popodne na okolnim livadama i sakupila mnogo lepih insekata, ali ništa novo, izuzev četiri primerka *C. arcania* var. *philea*, koji su bili još jedna novost za sarajevski muzej. Ova vrsta nikad ranije nije nadjena u Bosni. Te večeri našoj pratnji pridružio se jedan pandur koga su poslali da se brine o nama. Bio je to lep Crnogorac po rođenju kome je prijalalo moje oduševljenje Durmitorom koji je dizao svoje zadivljujuće grebene iz šuma na dva dana hoda južno od logora. Uvek sam imala žarku želju da ispitam tu udaljenu planinu i otkrila sam da je ovaj pandur voljan da me prati pa sam rešila da pokušam u nadi da će moj engleski pasoš ubediti turske i crnogorske oficire da nas puste da prodjemo – ali moja austrijska propusnica je ovde bila beskorisna. Teško bi se moglo naći slikovitije društvo, ili veće mešavine religija i nacija od onog koje se okupilo oko logorske vatre. Pandur je bio u punoj crnogorskoj nošnji, s njim je bio jedan njegov prijatelj i zemljak slično obučen. Dva žandara su bili Hrvati i sva četvorica su bili naoružani do zuba. Tu su bila još dva Turčina sa konjima, obadvojica u nacionalnim nošnjama, a ČURČIĆ, takodje bosanski Turčin u evropskom odelu sa fesom na glavi. Svi su bili viši od šest stopa i medju najvišim s kojima sam se ikad našla. Sledećeg jutra posle pola časa hoda došli smo do turske granice. Tu smo umesto Turčina povelili jednog Crnogorca sa konjima jer on ne bi imao poteškoća ulaskom u Crnu Goru. Jahali smo niz strmu i lepu dolinu gde sam našla još jedan ili dva primerka *Coenonympha arcania* var. *philea* ali u vrlo lošem stanju. Zatim smo skrenuli preko suvih krečnjačkih platoa, uglavnom travnatih, sa mnogo malih sela i nekoliko polja žita. Leptira nije bilo mnogo ali sam videla nekoliko *Melitaea parthenia* var. *raria* (ili *aurelia*). Posle otprilike četiti sata jahanja stigli smo do turske pogranične stanice gde nas je vrlo ljubazno primio turski kapetan, osedeli veteran u oklopu, sa nekoliko medalja. Ponudio nas je kafom pa smo se zaustavili da nahranimo konje a ja sam tražila leptire u obližnjoj uvali. Videla sam *Colias myrmidone* ali nisam uspela da ga ulovim. Turski oficir nas je ljubazno ispratio do vrha kanjona Tare, gde je crnogorska granica na oko dve milje od njegove karaule. Ostavio nas je gledajući u provaliju. Ovo je jedno od najinteresantnijih mesta koje sam ikad videla. Tara je usekla kanjon dubok 2.000 stopa u visokom platou sa kojeg se uzdiže Ljubišnja, Durmitor, Maglaj, Vlasulja i druge planine. Ovaj veliki kanjon proteže se deset ili dvanaest milja i spaja se sa drugim sličnim kanjonima koje je pod pravim uglom u odnosu na njega usekla Piva. Ova dva ogromna kanjona čuvaju severozapadnu granicu Crne Gore. Na mnogim mestima kanjon je isuviše strm za bilo kakav prolaz, ali tu i tamo teren ima manji nagib i našli smo stazu koja vodi izmedju žbunja do obale reke. Nikad nisam videla bolja lovišta za leptire, ili mesto na kojem se može naći veća raznovrsnost insekata, od gornjeg hladnog platoa do bogate vegetacije na donjem delu kanjona, zaštićene od jake bure i izložene svakom zraku letnjeg sunca. Bilo bi mi drago da

sam mogla da provedem tu nedelju dana ali vreme je bilo ograničeno tako da sam mogla tek da bacim samo pogled na insekte koji su se rojili na svakom koraku. Sakupila sam nekoliko lepih aberacija *Melanargia galatea*, jednu od najznačajnijih koju sam ikad ulovila, sasvim crna na gornjoj strani, i sasvim bela ispod, kao i veoma lepu tamnu ženku *Melitaea trivia*, kao onu koju smo našli na Rhodopima i izuzetan primerak *M. phoebe*, ženke, krupne i tamne, sasvim različite od bilo koje koju sam imala. Trebalo je da požurimo mada je bilo toliko toga da nas navede da ostanemo, ali bilo je nemoguće odlagati, jer smo želeli da predjemo graničnu reku te noći i propešačimo u Crnoj Gori tri sata puta. Tako sam nerado nastavila put i došli smo do gušće šume sa lošijom lovinom blizu Tare čiji smo tok pratili otprilike jednu milju dok nismo stigli do gaza i pucnjem puške pozvali splavara da dodje iz jedne udaljene kolibe visoko na crnogorskoj strani. Sišao je i prešao miran dubok gaz, dok smo mi nestrljivo čekali na stenama sa druge strane ali sve što smo mu govorili nije moglo da ga ubedi da nas preveze. Obično se moglo preći ali od nedavnih nemira to nije bilo moguće bez specijalne dozvole koju je izdavao lokalni guverner koji je živio na tri sata hoda u mestu Žabljaku. Tako smo odlučili da se ulogorimo u blizini i platili splavara da odnese moj pasoš u Žabljak da vidi da li će velikog čoveka ubediti kraljevska obeležja da bi nas pustio u zemlju. Onda smo se ulogorili na divnom obližnjem proplanku izmedju zahuktale Tare i velikog grebena na kojem smo sasvim visoko mogli da vidimo mnogo pećina (nekadašnja skloništa razbojnika ali sada na sreću prazna). Crnogorci su ljubazno poslali graničara, prijatelja našeg pandura da nas čuva i doneo nam je divne krompire. Veče sam provela skupljajući Mikros i žaleći zbog žurbe prilikom silaska niz kanjon. Sledećeg jutra je stigla dozvola za prelazak, pa smo radosno požurili na splav. Zajedno sa našim stvarima smo se prevezli splavom koji se sastojao od tri pričvršćena balvana, dok su konji preplivali. Tu smo započeli sa usponom uz crnogorsku stranu kanjona koja je tu bila manje strma nego sa turske strane, sa lepom šumom i vrlo malo leptira tako da nisam ništa ulovila. Popevši se na vrh naišli smo na travnati plato sa jelovom šumom, kao i sa turske strane. Oko podneva stigli smo do malog mesta Žabljak skoro sasvim izgrađen od drveta na maloj reci koja se spušta sa Durmitora čije se tamne klisure uzdižu iz šuma oko pet milja zapano od grada. Razgovarali smo sa guvernerom, lepim mladim crnogorcem po imenu Uroš, obučenim u nacionalnu nošnju, koji je znao da piše i govori srpski ali ništa više, i imali smo dosta muke da ga uverimo u naše poštenje. Mislim da su lav i jednorog na mom pasošu doveli do zabune i bio mu je potreban ceo dan da ih prihvati. On je držao jedinu krčmu u Žabljaku i mora da je dobro zaradio našom posetom pošto je čitavo stanovništvo došlo da me vidi i pozdravi svog rodjaka i prijatelja pandura koji se zakleo da sam ja ono za šta se predstavljam. Najzad su nam dodelili jednog ljubaznog crnogorskog žandarmeriskog oficira da pazi na nas i dozvolili nam da istražujemo Durmitor. Započeli smo oko četiri sata posle podne. Odmah smo otišli u šumu, penjali se vrlo klizavim putem sve do šest časova popodne. Tad smo se ulogorili na najsuvljem mestu koje smo mogli da nađemo ispod jedne ogromne jele i imali smo veoma nemirnu noć sa grmljavinom, munjama i kišom. Sledeće jutro je opet bilo lepo, i popeli smo se na planinu, ostavivši šumski pojas daleko iza nas. Svoj šator sam razapela pored jedne novoizgrađene a prazne čobanske kolibe. Ovo je obezbeđivalo neophodnu zaštitu za ljude pošto

smo verovatno bili na nadmorskoj visini od 5.000 stopa a noći su bile sa mrazom. Tu smo ostali četiri dana i bilo mi je žao što nisam mogla da ostanem duže pošto sam smatrala da ni u kom slučaju nisam uradila što bi se moglo uraditi u lovu na leptire na ovoj velikoj planini. Najviši vrh Durmitora nalazi se na nadmorskoj visini od preko 8.000 stopa i okružen je sa šest ili sedam drugih vrhova, ali neznatno nižih u odnosu na njega. Ovi vrhovi kriju mnoge litice i udoline a u mnogim od njih se nalaze mala jezera, čista, duboka i plava, prilično potsećajući na bavarske Alpe. Ovaj planinski masiv se pruža deset milja u dužinu i osam u širinu (pre više nego manje). Njegovi strmi obronci se dižu naglo od zaravni Brda, izdižući se iznad svih ostalih vrhova na bosanskoj granici. Na najviši vrh Durmitora se uspeo samo jedan Italijan. Tu se nalazi puno pašnjaka a i drugih vrsta ispaša. Kameniti obronci i provali je su bez premca, dok velike šume pokrivaju niža područja. To je dosta hladna planina koja se kasno budi. Našla sam *Erebia melas* tek posle 24. jula i *E. gorge* koja je ovde vrlo retka, tek što se pojavila. Mislim da bih entomološki mnogo korisnije provela vreme, u nižim predelima. Propustila sam jedan divan dan za leptire, uspevši se na jedan drugi vrh koji je umereno pristupačan i ima tako divan pogled pa se nisam kajala zbog izgubljenog vremena mada nisam našla ni jednog leptira, ali sam imala čast da budem prva engleskinja koja se ikad popela na njega i sećanje na jedan od onih dana koji se obeležavaju belim znakom u kalendaru. Ostala tri dana su bila manje više kišovita i nije bilo leptira u većem broju. Dajem spisak ulova na 5.000 stopa i više: *Parnassius apollo*, *P. mnemosyne*, *Euchloe cardamines*, *Pieris rapae*, *P. napi*, *Brenthis ephrosyne*, *B. pales* (mnogo), *Cupido minima*, *Polyommatus eros* (jedan), *Erebia melas*, *E. gorge* (samo dva), *E. lappona* (vrlo čest preko 6.000 stopa), *E. tyndarus* var. *bosnica* (ne iznad 4.000 stopa), *E. oeme*, *E. cassiope* (dva), *E. euryale*, *Coenonympha symphyta* var. *tiphonides* (vrlo čest), *C. arcania* var. *philea*, *Hesperia alveus*. Posle vrlo dugog dvodnevno putovanja kroz područje Brda vratili smo se do kanjona Tare na drugo mesto od onog gde smo prešli pri dolasku. Videla sam mnogo leptira u dolinama i uvalama krečnjačkog platoa – *Argynnis hecate*, *Melitaea parthenie* var. *varia* ?, *Chrysophalus hippothoe*, mnoge od uobičajenih *Lycaenida*, *Coenonympha iphis*, *Erebia medusa*, itd., pored nekoliko prepoznatljivih *Colia myrmidone* (koje nisam mogla da ulovim). Opet smo morali da čekamo dugo da nas puste u Bosnu, pošto je trebalo pozvati graničare iz karaule udaljene oko jedan sat hoda od splava, pre nego što je splavar prihvatio da nas preveze. Oni su stigli za dva sata i bili su veoma ljubazni tako da smo još jednom prešli Taru i stigli do žandarmerijske barake sa prvim zvezdama. Ovo je bio kraj najinteresantnijeg putovanja. Volela bih da mogu ponovo da posetim Durmitor i Brda i provedem koji mesec tamo. Zemlja je zaista divna a leptiri su slabo poznati. Preporučila bih svakom sledećem putniku da podje od Cetinja, pre nego što prelazi granicu. Kanjon Tare je najbolje mesto za lov na leptire i nalazi se pola u Turskoj a pola u Crnoj Gori. U normalno vreme, uz znanje vlasti ne bi trebalo da bude poteškoća u prelasku granice radi dnevnog lova. Turski kapetan je bio izuzetno pristojan.

(prevela Jelena Nonveiller)